

13. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. / [Бондарко А. В., Булыгина Т. В., Вахтин Н. Б. и др.]. – СПб.: «Наука» С.-Петербургское отделение», 1991. – 670 с.
14. Успенский Б.А. Ego Loguens: Язык и коммуникационное пространство / Борис Андреевич Успенский. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2007. – 320 с.

The article focuses on the peculiarities of the interaction of the personality category semantics and quantitativity in the Ukrainian. Some cases which quantitative semantics takes part in the process of modification and formation of specific personal meanings are considered.

Key words: semantics, personality, quantitativity, person, number.

НОВІ ЯВИЩА І ТЕНДЕНЦІЇ В СИНТАКСИСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

С. Г. Алексєєва

СУРЯДНІСТЬ У СИСТЕМІ СИНТАГМАТИЧНИХ І ПАРАДИГМАТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

Стаття присвячена з'ясуванню місця і конкретних реалізацій сурядності в системі синтагматичних і парадигматичних відношень. Встановлено, що сурядність передусім синтагматична, а її парадигматичні властивості виявляються лише у процесі творення речення. Розглянуто відмінності між різними типами сурядних конструкцій у простому ускладненому реченні на синтагматичному рівні. Доведено, що ускладнення простого речення відбувається через уведення в нього синтагм, співвідносних з компонентами сурядних конструкцій.

Ключові слова: синтагматика, парадигматика, синтагма, сурядність, сурядна конструкція з однорідними членами, сурядна конструкція з пояснювальними відношеннями, приєднувальні та парцельовані сурядні конструкції, синтагматичні зв'язки, синтагматичне ускладнення.

У сучасному мовознавстві синтагматика і парадигматика визначаються (за Ф. де Соссюром) як два протилежні системні аспекти у вивченні мови, перший з яких розглядає відношення між послідовно розташованими у потоці мовлення одиницями, закономірності їх сполучуваності; а другий – трактує мовні одиниці як сукупності структурних елементів, пов'язаних відношеннями протиставлення. [9, 545, 423].

Протилежність синтагматики і парадигматики, з одного боку, та їх взаємопов'язаність, з іншого, трохи подібні до відношень сурядності та підрядності, які протиставляються в основних виявах і перетинаються у периферійних.

На синтагматичних (горизонтальних) і парадигматичних (вертикальних) відношеннях побудована вся мовна система, і тому для розуміння природи сурядності важливим є встановлення її місця та конкретних реалізацій у цій системі.

Метою статті є з'ясування синтагматичних і парадигматичних властивостей сурядності у простому ускладненому реченні; дослідження особливостей сурядної синтагми та співвідношення між синтагматичним членуванням і граматичною будовою речення, між синтагмою і сурядною конструкцією (СК); встановлення синтагматичних особливостей різних типів СК та відмінностей між ними на синтагматичному рівні.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі синтагматичного членування різних СК, визначення особливостей будови і характеру зв'язків синтагм, співвідносних з компонентами СК.

У синтаксисі парадигматичними відношеннями називають зміну форми синтаксичної одиниці, при якому загальне категоріальне значення представлене частковими виявами, а синтагматичні – становлять правила і закономірності сполучуваності синтаксичних одиниць, їх можливості входити у конструкції різного типу [6, 163]. Згідно з цим, сурядність як синтаксична категорія може мати і синтагматичні, і парадигматичні вияви.

О.К. Киклевич, пов'язуючи парадигматику і синтагматику з психолінгвістикою, визначає два типи асоціативних реакцій: парадигматичні, які утворюються в межах одного граматичного класу, та синтагматичні, які встановлюються між одиницями різних граматичних класів і можуть розгортатися у синтагму [4, 49]. На його думку, СК властиві реакції синтагматичного характеру, а в основі сурядності лежить перетворення парадигматичних відношень слів у лексиці в синтагматичні зв'язки компонентів СК, яка є різновидом синтагми і відповідає критеріям членування та цілісності [5, 6-7].

Є.Ф. Троїцький також синтагматичним вираженням сурядності вважає СК, зазначаючи, що при утворенні речення сурядність і підрядність виступають як рівноправні, але у різних сферах: сурядність відповідає за вибір слова – парадигматику, підрядність – за їх взаємне розташування, тобто синтагматику [8, 32]

Синтагматику, яка вивчає правила і закономірності поєднання мовних одиниць, іноді ототожнюють з синтаксисом (9, 545), а синтагму, яка може мати двочленну структуру з відношеннями означуваного / означального, – зі словосполученням (7, 434), що, є підміною понять, бо у синтаксисі наявні і парадигматичні відношення, а словосполучення як граматична мовна одиниця утворюється за іншими принципами порівняно з синтагмою. До того ж «синтагматичне членування є виразником суб'єктивно-сміслової сторони внутрішньо-синтаксичної сфери структури речення, тимчасом як організація речення за допомогою морфологічних і службово-лексичних засобів репрезентує об'єктивно-сміслову сторону тієї самої сфери» [7, 431].

Водночас таке ототожнення дає підстави говорити про синтагматичний характер сурядності як синтаксичної категорії і співвідносити синтагму із СК, хоча через неоднозначне тлумачення терміна «синтагма» сурядність довгий час вважалася позбавленою синтаксичної структури і тому несинтагматичною [2, 191].

За визначенням Ф. де Соссюра, синтагма – це бінарна, двочленна структура розташованих у лінійній послідовності мовних одиниць з відношеннями означуваного – означального [9, 544], а Л.В. Щерба називав синтагмою ритміко-інтонаційну єдність, мовленнєвий такт з одного чи кількох слів, об'єднаних за смыслом та інтонаційно [9, 545] або

мінімальну синтаксичну одиницю мовлення – мислення, яка може складатися з групи слів та одного слова і виражає єдине смислове ціле [2, 211], вважаючи синтагму не стільки фонетичним, скільки семантико-синтаксичним поняттям.

Синтагму визначають також як відношення між поняттями, що виражаються словами, у процесі пізнання дійсності [1, 89] або як органічно пов'язане словосполучення окремих слів [2, 211-212].

У західноєвропейській лінгвістиці також робилися спроби встановити відповідність між поняттями синтагми і синтаксичного сполучення слів, наслідком яких стало розрізнення двох типів синтагм: семантичних (підрядних) і функціональних (сурядних), тобто синтагма сприймалася як елемент речення [1, 65; 2, 200-201]. Наприклад: *Тут особливо було відчутти нескінченність моря і повітря, сонячні промені вперто намагалися пронизати безмір голубіні, вихоплювали з блакиті всю святу гору – загадкове створіння природи з щедро розкиданими монастирями, скиртами, хатами* (Г. Тютюнник); підрядні (семантичні) синтагми: *сонячні промені, безмір голубіні, вихоплювали з блакиті*; сурядні (функціональні) синтагми: *моря і повітря; монастирями, скиртами, хатами*.

Семантичні синтагми *сонячні промені, безмір голубіні, вихоплювали з блакиті* утворені підрядним зв'язком головного і залежного компонентів, бінарні за будовою, виконують номінативну функцію.

Функціональні синтагми *моря і повітря; монастирями, скиртами, хатами* спираються на сурядні зв'язки і відношення однорідних членів речення, небінарні за будовою, є сполучниковими або безсполучниковими поєднаннями слів, що утворюють семантичну цілісність завдяки функціональній тотожності.

В українському синтаксисі (О.С. Мельничук) наявне ширше тлумачення синтагми як інтонаційно виділюваного і позиційно цілісного однослівного чи багатослівного відрізка мовлення, що виявляє певну смислову єдність і вступає в смисловий зв'язок взаємності чи однорідності з суміжним відрізком мовлення, виділюваним на тому самому рівні [7, 435].

Відповідно виділяють зв'язані синтагми зі смисловим зв'язком взаємності [7, 440], які охоплюють предикативні, підрядні і частково сурядні, зокрема зіставно-протиставні, сполучення слів, та однорідні синтагми зі смисловим зв'язком однорідності, яких на відміну від зв'язаних може бути більше двох, що об'єднуються в ряд однорідних [7, 442]. Наприклад: *Голос духа // чути скрізь: // по курних хатах мужицьких, / по верстатах ремісницьких, / по місцях неволі й сліз* (І. Франко); зв'язані синтагми: *голос духа, чути скрізь*; однорідні синтагми: *по курних хатах мужицьких, / по верстатах ремісницьких, / по місцях неволі й сліз; Не гетьман/ ти, // а зрадник* (А. Кашченко); зв'язані синтагми *не гетьман/ ти і однорідні не гетьман, /а зрадник* утворюють синтагматичну єдність.

Особливістю однорідних синтагм називають довільний порядок взаємного розташування, коли кожна однорідна синтагма може бути вільно переміщена в будь-яке інше місце у межах ряду [7, 456]. Наприклад: *чути скрізь: // по місцях неволі й сліз, / по верстатах ремісницьких, / по курних хатах мужицьких*.

Між синтагматичним членуванням мовного потоку та поділом речення на члени немає повної відповідності, але склад і будова синтагм, правила їх утворення безперечно залежать від граматичних зв'язків слів та їх функцій у реченні, від будови речення та словосполучення в цілому [2, 211].

На думку Л.К. Дмитрієвої, обов'язковою умовою існування однорідності як категорії ускладнення простого речення є синтагма – інтонаційно неподільна одиниця мовлення, яка відображає його семантичне і синтаксичне членування і за допомогою якої розрізняються СК [3, 155].

У СК з однорідними членами останні представлені серійним рядом синтагм, супідрядних іншій синтагмі, поєднаних сурядним зв'язком і семою речовинної подібності, яка створюється лексичними значеннями всіх компонентів кожної синтагми [3, 156-157, 161]. Зв'язки синтагм взаємодіють зі зв'язками словоформ і членів речення. Наприклад: *Він/ любив// пахоці свіжого хліба / й золоту задуму соняшників* (М. Стельмах); сурядним зв'язком поєднані не лише стрижневі слова *пахоці й задуму* (однорідні додатки), а неподільні синтагми *пахоці свіжого хліба / й золоту задуму соняшників*, супідрядні синтагмі *любив//* (присудку).

Синтагматичний підхід сприяє розрізненню однорідних і неоднорідних членів речення. При неоднорідності утворюється одна неподільна синтагма з відношеннями послідовної підрядності [3, 158]. Наприклад: *Після незвичайно /довгої /і лагідної/ осені настала відразу /люта, /морозна/ зима* (І. Франко); *Над тихою святковою землею /високими золотими мазками/ починається ранок* (М. Стельмах); однорідні означення представлені рядами однорідних синтагм *після незвичайно /довгої/ і /лагідної/; люта, /морозна*, супідрядних синтагмам *зима і осені* відповідно, а неоднорідні означення *над тихою святковою; високими золотими* утворюють єдину, неподільну синтагму з означуваними словами: */над тихою святковою землею/; /високими золотими мазками/*, послідовно підрядні, і попереднє означення приєднується до наступного словосполучення в цілому: *над святковою землею (якою?) тихою; золотими мазками (якими?) високими*.

Важливу роль відіграє синтагматичне членування при визначенні меж членів однорідного ряду, їх обов'язкової або необов'язкової поширеності. Наприклад: *... якби Явтушок /вистрілив не з перестраха, /а бодай трішки цілився/ у своїх ворогів* (В. Земляк); у відношення однорідності вступають не лише присудки *вистрілив і цілився*, а й обов'язкові поширювачі при них, які разом утворюють неподільні синтагми */вистрілив не з перестраха/, /бодай трішки цілився/*.

Синтагматичними є також інші вияви сурядності у простому ускладненому реченні.

У СК з різними типами пояснювальних відношень функціонують синтагми пояснюваного і пояснювального, уточнюваного і уточнювального, опосередковано підрядні іншій. Наприклад: *Впорається/ /у паровичній, /тобто в котельні,/ забереться на дах і до пізньої ночі Місяць розглядає* (О. Гончар); *І спало/ /все – / /пракішка /й /праконяка, /трапівень, /пракорова /і /пранес* (Л. Костенко); пояснювальна синтагма */ тобто в котельні/*; і ряд однорідних синтагм у ролі пояснювальної */пракішка /й /праконяка, /трапівень, /пракорова /і /пранес* опосередковано через пояснювані */у паровичній/; /все/* підрядні синтагмам */впорається/ і /спало/*.

У приєднувальних конструкціях сурядним зв'язком вводиться окрема синтагма, підрядна синтагмі основного речення. Наприклад: *На біду того літа груша /вродила, / /та це й дуже рясно* (І. Нечуй-Левицький).

Синтагматичні зв'язки у парцельованих конструкціях аналогічні зв'язкам однорідних або приєднувальних синтагм. Наприклад: *Лесиха була й справді жінка /дуже господарна /та запопадлива. /Сукриста дуже /та тверда* (І. Франко); парцельовані синтагми однорідні і однаково супідрядні з синтагмами основного речення; *Над хаткою /небо. /А знов голубе* (Л. Костенко); парцельована синтагма підрядна синтагмі основного речення.

СК з відношеннями однорідності та пояснювальними будуться на зв'язках між синтагмами, а приєднувальні та парцельовані СК – на зв'язках між синтагмою і реченням в цілому.

Компонентами простого речення є члени речення, поєднані предикативним і підрядним зв'язком, а в ускладненому реченні компоненти – неподільні синтагми або ряди неподільних синтагм з потенційними модально-предикативними властивостями, супідрядні або підрядні [3, 170-171]. Саме синтагматичні зв'язки сурядних компонентів створюють у реченні другий конструктивний план, ускладнюють, а не поширюють його.

Отже, сурядність як синтаксична категорія, представлена у реченні різними типами СК, перебуває передусім у системі синтагматичних відношень.

Синтагматичне членування мовного потоку накладається на розуміння синтаксичних зв'язків і відношень між членами речення, але повної відповідності між ними немає.

Виділення сурядної синтагми і визначення її як функціональної або однорідної спирається передусім на синтаксичну однофункціональність або смислову однорідність компонентів, співвідносних з однорідними членами. Проте сурядний зв'язок у простому ускладненому реченні не обмежується однорідними членами, а СК не тотожна сурядній синтагмі, бо являє собою синтагматичну єдність різних за будовою та зв'язками синтагм.

За допомогою синтагматичного членування встановлюються відмінності між різними типами СК у простому ускладненому реченні на синтагматичному рівні.

У СК з однорідними членами, зокрема парцельованими, пов'язуються супідрядні ряди однорідних синтагм; у пояснювальних – дві опосередковано підрядні синтагми; у приєднувальних та подібних до них парцельованих – одна неподільна синтагма і речення в цілому. СК ускладнюють просте речення через синтагматичні зв'язки своїх компонентів.

Синтагматичне членування є одним з критеріїв розрізнення однорідних і неоднорідних членів речення: серійному ряду однорідних супідрядних синтагм протиставляється одна неподільна синтагма з відношеннями послідовної підрядності; а також слугує встановленню меж членів однорідного ряду.

Ускладнення речення відбувається саме через уведення в нього ряду неподільних синтагм у СК з відношеннями однорідності та пояснювальними або однієї неподільної синтагми у СК з приєднувальними відношеннями.

Парадигматичні властивості сурядності виявляються лише у процесі творення речення при виборі з існуючих у мові множин необхідних для СК елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С., Миказіян Г.Б. Современные синтаксические теории. – М., 1963.
2. Виноградов В.В. Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка. (Критический обзор теорий и задачи синтагматического изучения русского языка) //Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – с. 185-211.
3. Дмитриева Л.К. Осложнение предложения (функции однородности, обособления, водности и обращения) //Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. – Л., 1976.
4. Киклевич А.К. Ассоциация, сочинение, паратакисис //Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. – сер.4. – 1986. – №1. – с.49-56.
5. Киклевич А.К. Типология сочинительной связи в славянских языках: (На материале простого предложения в польском и русском языках): Автореф. канд. дис. – Минск, 1983.
6. Русская грамматика /Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – Т.2.
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис /За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – Т.3.
8. Троицкий Е.Ф. О неполной противопоставленности сочинения и подчинения //Синтаксические отношения в предложении и тексте. – Иваново, 1984. – с.58-63.
9. Українська мова. Енциклопедія /Ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблук та ін. – К.: Укр. енциклопедія імені М.П. Бажана, 2000.

Article is dedicated to the determination of position and concrete realization of co-ordination in the system of syntagmatic and paradigmatic relations. It is established that co-ordination, first of all, is syntagmatic and its paradigmatic special features are manifested only in the process of creating the sentence. It is examined the difference between the different types of co-ordinative constructions in the simple complicated sentence at the syntagmatic level. It is proved that the complication of the simple complicated sentence occurs by means of the introduction into it of the syntagms, which are correlated with the components of co-ordinative constructions.

Key words: syntagmatics, paradigmatics, syntagma, co-ordination, co-ordinative construction with the uniform parts of the sentence, co-ordinative construction with the explanatory relations, the connecting and partselovany co-ordinative constructions, the syntagmatic connections, the syntagmatic complication

С. М. Бернацька

ОСОБЛИВОСТІ РЕЧЕННЄВИХ СТРУКТУР З МОДАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ

У статті проаналізовано проблему відтінків модальності за емоційним забарвленням; модальних значень, включаючи елементи мовної семантичної інтерпретації змістової основи; функціонування речень різних типів модальності.

Ключові слова: категорія модальності, суб'єктивна модальність, модальні поняттєві значення, емоційне забарвлення, модальні речення.